

เยี่ยมโรงพัก

เหตุการณ์ในคุ้มหลวง

“คุ้มหลวง” ย่อมหมายถึง คุ้มเจ้าแก้ววรรฐ์ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ องค์ที่ 9 อยู่บริเวณที่เป็นตลาดนครวรรฐ์ในปัจจุบัน ซึ่งต่อมา นายชู โอสถาพันธ์ ชื่อคุ้มต่อและปรับเป็นตลาดนครวรรฐ์ ชาวเชียงใหม่เรียกกันติดปากว่า “ตลาดเจ้าแก้ว”

ในส่วนที่ประทับของพระราชชายาเจ้าดารารัศมี เราเรียกว่า “วัง” เนื่องจากเป็นเชื้อสายราชวงศ์ของกรุงเทพฯ ซึ่งก็คือ วังเจดีย์แก้ว บริเวณสถานกงสุลอเมริกาในปัจจุบัน โดยหลังจากพระราชชายาเสด็จกลับมาประทับที่เชียงใหม่ในปี พ.ศ.2457 เจ้าแก้ววรรฐ์ถวายที่ท่าวังเจดีย์แก้วสร้างเป็นที่ประทับ

เจ้าวงศ์จันทร์ ณ เชียงใหม่ เป็นบุตรของเจ้าราชบุตร (วงศ์วัน ณ เชียงใหม่) กับเจ้าจันทร์ ณ เชียงใหม่ มีศักดิ์เป็นหลานปู่ของเจ้าแก้ววรรฐ์ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ องค์ที่ 9 กับแม่เจ้าจามรี ได้เขียนบันทึกไว้ ณ วันที่ 6 มกราคม 2490 เกี่ยวกับชีวิตในคุ้มหลวง ทำให้ได้เห็นภาพและความเป็นอยู่ในคุ้ม รวมถึงสภาพสังคมของเมืองเชียงใหม่สมัยก่อน ซึ่งเชื่อว่าจะเป็นประโยชน์สำหรับผู้สนใจทั่วไป จึงใคร่ขออนุญาตคัดลอกบางส่วนมาเป็นความรู้

การใช้ถ้อยคำกับเจ้าผู้ครองนครนั้น เจ้าวงศ์จันทร์ฯ บันทึกไว้ว่า “คนพื้นเมืองเรียกเจ้าปู่ (เจ้าแก้ววรรฐ์) และเจ้าย่า (แม่เจ้าจามรี) ว่า **พ่อเจ้า แม่เจ้า** ส่วนพวกหลานปู่หลานตาเรียกว่า **เจ้าพ่อหลวง เจ้าแม่หลวง** เวลาจะพูดกับท่านใช้คำแทนชื่อตัวว่า **ข้าบาทเจ้า** ใช้คำแทนชื่อท่านว่า **ฝ่าบาท** ตอบรับคำว่า **บาทเจ้า** มีเรื่องจะพูดหรือบอกอะไรกับท่านคำว่า **ไหวสา** และไหวสาอีกคำหนึ่งใช้กับคำกราบบังคมทูล เจ้าปู่ (เจ้าแก้ววรรฐ์) เจ้าย่า (แม่เจ้าจามรี) เปนคนขยัน เจ้าปู่ ชอบทำการช่างไม้ เช่น กริ่งขาโต๊ะ ทำโต๊ะ เครื่องเฟอร์นิเจอร์ต่างๆ โต๊ะประดับงาช้าง ข้าพเจ้าได้มาตัวหนึ่งยังอยู่ทุกวันนี้ ทำมิด ด้ามมิด ใช้ไม้ลาย ไม้แดง ไม้มะเกลือ แจกพวกลูกหลาน”

รายได้ของเจ้าแก้ววรรฐ์ ซึ่งได้รับการแต่งตั้งจากรัชกาลที่ 6 ในปี พ.ศ.2454 นั้น ได้รับเป็นเงินเดือน เดือนละหนึ่งหมื่นสองพันบาท และมีเงินผลประโยชน์อื่นอีกส่วนหนึ่ง คือ “...เจ้าปู่ได้เปนเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ ตั้งแต่วันที่ 11 พฤศจิกายน พ.ศ.2454 ได้รับเงินเดือนๆละ หนึ่งหมื่นสองพันบาท ในสมัยเมื่อถวายเด็วขามละ 5 สตางค์ แลยังมีเงินผลประโยชน์อื่นๆอีก เช่น ค่านา ค่าป่าไม้ ค่าเช่าอีกมากมาย เงินใส่กำปั้นเหล็กไว้เปนกำปั้นๆ และมีห้องเก็บเงินห้องหนึ่งต่างหาก สมัยนั้นไม่มีการเสียภาษีรายได้ แลยังใช้เงินเหรียญบาท เงินเดือนของเจ้าปู่และรายได้อื่นๆของเจ้าปู่มีมาก เงินเดือนซึ่งเปนเหรียญบาท มีคนเอาใส่ล้อ (เกวียน) ลากมาจากศาลากลางสมัยนั้นเรียกว่า **เค้าสนามหลวง** เปนถูงๆละหนึ่งพันบาท 12 ถูง มีคนตามมาหนึ่งคน พอถึงคุ้มก็ขนลงจากล้อมากองไว้ที่หน้ามุข เสร็จแล้วก็กลับไปโดยไม่ต้องเซ็นรับ

สิ้นปีก็มีเงินค่าต่อไม้จากห้างบอเนียวและห้างบอมเบเบอร์มา สำหรับแจกจ่ายเจ้านายญาติพี่น้อง สาย พระเจ้ากาวิโรธ (เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ องค์ที่ 6) ได้รับส่วนแบ่งมากกว่าสายอื่น พระเจ้ากาวิโรธ มีพระธิดา 2 องค์ คือ แม่เจ้าทิพเกษร (พระมารดาของพระราชชายา เจ้าดารารัศมี) แลเจ้าหญิงอุบลวรรณา พระธิดาองค์ที่ 2 นี้ เปนผู้ขอพระเจ้ากาวิโรธ ชื่อป่าไม้ภาคเหนือ บางจังหวัด ตั้งแต่เชียงรายไปจดแดนพม่าแลจังหวัดแม่ฮ่องสอน ทั้งหมดมาเปนของท่านและให้บริษัทฝรั่งเข้าไปทำ เพราะฉะนั้น ณ เชียงใหม่ สายพระเจ้ากาวิโรธ จึงได้รับค่าต่อไม้มากกว่าสายอื่น เงินค่าต่อไม้นั้นรับฟังผู้ใหญ่แล้วว่า เมื่อตัดไว้เปนจำนวนก็ดันก็นับต่อไม้ที่ตัดลงเปนต้นๆไป แลแล้วคิดเปนเงินจ่ายให้พวกเจ้านาย **ข้าพเจ้าจำได้ว่า** เจ้ายายของข้าพเจ้าเปนธิดาของเจ้าหญิงอุบลวรรณาได้รับเงินค่าต่อไม้ เอากระบุงขนาดกลางอย่างไ้หาบข้าวมาโกยเงินจากบนโต๊ะที่นับไว้เปนกองๆ ลงกระบุงเต็มสองกระบุง เอากระดังปีคปากกระบุงให้คนไ้ผู้ขายหาบไป เงินเหรียญโบราณหนักจนไม้คานที่หาบอ่อนยวบๆเวลาเดิน ท่านก็เดินตามคนหาบไปทางเหนือเรียกกระบุงว่า เปี้ยด เรียกกระดังว่า เปียน สมัยบ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุข ผู้คนมีความอยู่ดีกินดี จึงไม่มีการปล้น

ดีชิง วิ่งราว”
เกี่ยวกับการศึกษาของเด็กในคุ้ม และด้านความบันเทิงสมัยก่อน มีโรงละครประจำคุ้ม

“...เจ้าปู่ (เจ้าแก้ววรรฐ์) จ้างครูมาสอน จัดให้ครูกินนอนในคุ้มหลวง ที่ในคุ้มหลวงมีศาลาหลังใหญ่ใช้เป็นที่เรียน (ศาลาหลังนี้ตามธรรมดาเปนที่สำหรับพวกมาจากบ้านนอกที่เข้ามาในเมืองแลเปนที่จ่ายเงินเดือนพวกข้าในคุ้ม แลจ่ายเงินปีค่าป่าไม้สำหรับเจ้านาย ณ เชียงใหม่) เมื่อเรียนแรกๆ ก็มีเพียงอาร์ (อาจหมายถึง อา-น้องของพ่อ สมัยก่อนใช้คำว่า อาร์ข้าพเจ้าสามคนแลข้าพเจ้า ต่อมาพวกถูกเจ้านายญาติพี่น้องมาเรียนด้วย จนถึงพวกข้า (ผู้รับใช้) ในคุ้ม ซึ่งเปนเด็กที่เปนตัวละครของเจ้าปู่ นักเรียนชักมาตั้ง 70-80 คน วันเสาร์ วันอาทิตย์ โรงเรียนหยุดเด็กๆละครต้องเล่นละคร วันเสาร์เวลา 16.30 น. มีแถวบรรเลงที่หน้าโรงละคร ซึ่งปลูกสร้างขึ้นอยู่ในบริเวณคุ้มหลวงด้านทิศตะวันตก ข้าพเจ้าเห็นโรงละครสมัยนั้น รู้สึกว่ามันใหญ่โตมโหฬารเหลือเกิน ครั้นเวลา 18.30 น. พิณพาทย์จะโหมโรง 20.00 น. ละครลงมือแสดง เจ้าปู่ท่านมีพร้อมทุกอย่าง เครื่องดนตรี ละครก็เอาไปจากกรุงเทพฯ มาตอนหลังสุดนี้เมื่อ พ.ศ.2480 ได้ขอให้เจ้าพะยวาทพงษ์พิพัฒน์ (ม.ร.ว.เย็น อิศรเสนา) ส่งครูขึ้นไปทำพิธีครอบครุชุดสุดท้าย เมื่อจะเปิดโรงละครใหม่อีกครั้งหนึ่ง (ต่อมาคือ โรงหนังศรีนครพิงค์)” เจ้าวงศ์จันทร์ฯ หลังจากศึกษาในคุ้มแล้ว ต่อมาเข้าเรียนที่โรงเรียนดาราวิทยาลัย และศึกษาวิชาพยาบาลต่อที่ รพ.แมคคอร์มิค หลังจากนั้นทำงานเป็นพยาบาลที่ รพ.แมคคอร์มิค

เรื่องไฟฟ้าในสมัยนั้นยังไม่มีแม่ในคุ้มหลวงก็ยังต้องใช้ตะเกียงกัน คาดว่าบันทึกเหตุการณ์ประมาณปี พ.ศ.2460 เศษๆ

“...สมัยนั้นยังไม่มีไฟฟ้าใช้ โรงละครจึงทำเพดานเปนช่องๆ ทำสะพานยาวไปจุดผาห้อง แลสะพานมีหลายสะพาน ทำห่างกันราวๆครึ่งเมตร สำหรับแขวนตะเกียงเจ้าพายุ เรียกว่า ตะเกียงวอชิงตัน โดยชักรอกขึ้นไปแขวนไว้รวม 4 ดวง เอาฉากเขียนผ้าเปนรูปเมฆหมอก ลงมาข้างตะเกียงที่คุ้มใช้ตะเกียงลานตะเกียงน้ำมันการ์ด พวกคนที่อยู่ในคุ้มได้รับแจกน้ำมันการ์ดครอบครุละหนึ่งขวดเหล่า พอบาย 3 โมง เจ้าหน้าที่ก็มาจ่ายน้ำมัน ในเทศกาลต่างๆ จะจุดไฟตามที่ต่างๆ ในบริเวณคุ้ม มีเสาไว้แขวนตะเกียงเจ้าพายุ ในฤดูฝนละครจะหยุดเล่นตลอดฤดูกาล”

ความเจริญเรื่องไฟฟ้าในเชียงใหม่ ยังไม่มีข้อมูลว่าเริ่มใช้ปี พ.ศ.ใด โดยเครื่องปั่นไฟของเทศบาลครั้งแรก มีโรงปั่นไฟอยู่ที่บริเวณตลาดเทศบาลเวลานั้น ก่อนที่จะย้ายไปบ้านเด่น บริเวณตลาดเทศบาลจึงกลายเป็นปั้มน้ำมันสามทหารอยู่พักใหญ่ ก่อนที่ทางเทศบาลจะสร้างตลาดเทศบาลเช่นทุกวันนี้

เช่นเดียวกับความเจริญด้านโรงสีข้าวก็ยังไม่เข้ามา ยังใช้การตำข้าวเปลือกเป็นข้าวสารกันอยู่ แต่เชื่อว่าสมัยก่อนในคุ้มมีโรงเลียงม้าและยังไม่มีโรงสีข้าว จึงต้องใช้การตำข้าวเปลือกเป็นข้าวสาร โดยอุปกรณ์ที่เรียกว่า “มอง” ในคุ้มหลวงต้องเลียงคนจำนวนมาก ใช้มอง ขนาดใหญ่ถึง 6 มอง ใช้คนตำถึง 18 คน เจ้าวงศ์จันทร์ฯ บันทึกไว้ว่า “...เมื่อข้าพเจ้าเปนเด็กเปนคนซุกซนไม่อยู่นิ่ง เทียวเล่นไปทุกแห่งทุกซอกของคุ้มหลวง ทางท้ายคุ้มมีโรงเลียงม้าใหญ่ คนเลียงม้ามักมีห้องอยู่ที่โรงนั้นด้วย มีม้าประมาณ 30 ตัว มีรถเทียมม้าหลายคัน ต่อมาจากโรงม้าเปนโรงยาวปลูกติดดิน มีครกไม้เปนครกใหญ่ขุดตรงกลางท่อนไม้ทำเปนที่ตำข้าว ทางเหนือเรียกว่า มองตำข้าวมีมองเรียงกัน 6 ที่ มีคนตำข้าวมองละ 3 คน เวลาตำใช้เหยียบปลายท่อนไม้ให้กระดกขึ้นแล้ว ปล่อยลงในครก ส่วนปลายครกอีกทางหนึ่งเอาสากใส่ไว้ คนตำ 2 คน มีคนคอยดูแลคอยกวาดข้าวพลิกข้างล่างขึ้นข้างบนคนหนึ่ง ตำกันทุกวัน พอถึงฤดูเอาข้าวมาจากนา เอาข้าวเปลือกใส่เกวียนมาส่ง เกวียนเปน 20 เล่ม มีขึงข้าวปลูกอยู่หลังโรงตำ ต่อจากขึงข้าวมีโรงสำหรับเก็บเครื่องช่างทั้งหมด มีสับคับ โซ่ช่าง เชื้อบาทแลอื่นๆเกี่ยวกับช่าง ต่อจากโรงช่างเป็นเรือนผู้ดูแลข้าวและสัมภาระทั้งหมด ต่อจากนั้นเปนเรือนแถวยาวสำหรับพวกพิณพาทย์และเปนที่เก็บเครื่องดนตรีทั้งหมด มีครูอยู่ที่นั่นสำหรับดูแลเครื่องฝึกซ้อมดนตรีอยู่เสมอ”

เจ้าวงศ์จันทร์ (ณ เชียงใหม่) คชเสนี ผู้บันทึกเรื่องนี้สมรสกับ **นายปฐม คชเสนี** มีบุตร 1 คน ธิดา 1 คน คือ **นายปวิตร คชเสนี** และ **คุณหญิงวิจิตร บุนนาค** (สมรสกับ **นายอภิไทร บุนนาค**) **เจ้าวงศ์จันทร์ฯ** เสียชีวิตในปี พ.ศ.2540 (ยังมีต่อวันศุกร์หน้า).

พ.ต.ท.อนุ เนินหาด รอง ผกก.สส.สภ.อ.หางดง
(จากหนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพเจ้าวงศ์จันทร์ คชเสนี, 2540)